

Сучасна демократія: проблеми та перспективи розвитку

Тетяна Андрійчук,
магістр державного управління

(Рецензент:
д. політ. н. Ю. Шайгородський)

У статті досліджуються основні проблеми, що супроводжують розвиток демократії у сучасному світі. Виокремлено концептуальні підходи до їх розв'язання та запропоновано підхід, який, на думку автора, буде оптимальним для українського політичного простору.

Ключові слова: демократія, політична участь, громадянське суспільство, ліберально-представницька демократія, демократія участі, деліберативна демократія.

The main problems that accompany the development of democracy in the modern world are discussed in the article. The conceptual approaches to their solution were allocated, the approach that, on author's opinion, will be optimal for the Ukrainian political space was offered.

Keywords: democracy, political participation, civil society, liberal representative democracy, participatory democracy, deliberative democracy.

В статье исследуются основные проблемы, сопровождающие развитие демократии в современном мире. Выделены концептуальные подходы к их решению и предложен подход, который, по мнению автора, будет оптимальным для украинского политического пространства.

Ключевые слова: демократия, политическое участие, гражданское общество, либерально-представительная демократия, демократия участия, делиберативна демократия.

Демократія – політичний феномен, розвиток якого відбувається одночасно з суспільними трансформаціями та обумовлюється ними. Влада народу знаходила первісне відображення ще у родовій або безпосередній, у військовій, поєднаній з деспотією, демократії. Пізніше становлення міст-

держав у Давніх Афінах сприяло розвитку безпосередньої демократії, а за часів Давнього Риму було випробувано зразки поєднання елементів демократії з іншими формами правління. Після тривалого забуття демократичну ідею відродили західноєвропейські філософи XVII–XVIII ст. у рамках дискусій щодо ідеального облаштування держави і суспільства за нових умов розвитку науки, промисловості, масової комунікації. Для вирішення проблемних питань, пов'язаних із втіленням народовладдя в складних державних утвореннях, був запропонований новий концепт представницької демократії, що досі є класичним для політичної науки.

Становлення представницької демократії, основним етапом якого стало впровадження загального виборчого права, тривало в Європі фактично до другої половини XX століття. За цей час сформувалося нове за рівнем розвитку суспільство, що характеризується дослідниками як „постіндустріальне”, „інформаційне”, „постмодерне”, „постматеріальне”. За таких умов демократія, як форма організації та здійснення влади, постає перед необхідністю модернізації та пошуку відповідей на виклики сучасного світу. Це спонукає до дослідження проблем, які впливають на розвиток сучасної демократії, та визначення ефективних способів удосконалення політичної практики в нових умовах.

Значний внесок до дослідження цих питань зроблено представниками зарубіжних політологічних шкіл. Зокрема, йдеться про праці Н. Боббіо, Ю. Габермаса, Л. Даймонда, Д. Дзоло, Г. О'Доннела, К. Пейтмен, П. Розанвалона, Ж.-Ф. Ревеля, Ф. К. Шміттєра, інших дослідників.

Проблеми сучасної демократії потребують особливої уваги з боку теоретиків та практиків у посткомуністичних країнах. Таким країнам доводиться не лише долати інерцію попередньої недемократичної практики, але й, за влучним висловом Ж.-Ф. Ревеля, впроваджувати зразки демократії з суттєвими вадами, шляхи подолання яких не знайдені навіть країнами з тривалим демократичним досвідом [9, с. 425]. У результаті процес демократизації значно затягується, а відсутність адекватних відповідей на проблеми, що його супроводжують, призводить до перманентних „криз” демократії та неможливості задовольнити усі очікування від її ідеального образу.

Серед вітчизняних вчених, що досліджують ці проблеми, варто відзначити В. Андрущенко, О. Бабкіну, А. Колодій, Ю. Левенця, Н. Латигіну, М. Михальченка, О. Скрипнюка, Ю. Шайгородського, Ю. Шведа та ін. Водночас здійснення подальших досліджень для вироблення чіткого бачення перспектив удосконалення демократичної практики залишається актуальним.

Мета статті – окреслити основні проблеми, властиві сучасній демократії та визначити концептуальні підходи до їх розв'язання в процесі подальшого її розвитку.

Друга половина XX століття стала сприятливою для універсалізації ліберально-представницької моделі демократії, що міцно пов'язана з

ринковою економікою. Зразок демократичного устрою, що популяризується сьогодні у більшості перехідних країн, передбачає практично повне злиття демократичних і ліберальних цінностей. Але про створення довшеної форми демократії та кінець альтернативності не йдеться – дослідники визнають, що сучасна демократія перебуває у „перманентній кризі” [13]. Саме тому у політичній теорії та практиці продовжується пошук відповідей на фундаментальні питання щодо оптимальних механізмів забезпечення народовладдя у сучасному суспільстві. У рамках цього пошуку осмислюються й проблеми та суперечності, властиві демократичній системі, пропонуються нові, більш ефективні, концепції демократії.

Варто зауважити, що серед дослідників відсутній єдиний підхід до виокремлення основних „недосконалостей” сучасної демократії. Виходячи з власного уявлення про демократичний ідеал, прихильники певної концепції демократії можуть знаходити недоліки у тих її якостях, що є позитивними для інших концептуальних підходів. Ряд вчених звертає увагу на складнощі, пов’язані з практичним досягненням ідеального образу демократії, інші – зосереджуються на його внутрішніх суперечностях. Для позначення таких складнощів і суперечностей пропонуються різні терміни, наприклад „спотворення демократії” (Ж. Бешлер), „невиконані обіцянки демократії” (Н. Боббіо), „загрози демократії” (Ф. К. Шміттер), „парадокси демократії” (Л. Даймонд, Ш. Ейзенштадт), „дисгармонія демократії” (Е. Гутман) тощо.

З нашої точки зору, насамперед важливо звернути увагу на проблеми, що ускладнюють реалізацію основного демократичного принципу – народовладдя. Для забезпечення втілення волі народу вже декілька століть використовується представницька система, яка поступово еволюціонувала до загального виборчого права. Але, на думку багатьох дослідників, й досі складно говорити про досягнення оптимального рівня участі громадян в організації та здійсненні влади. По-перше, вибори дають громадянам лише періодичну можливість висловлення своєї думки, а їх результати скоріше є сукупністю тих чи інших короткотермінових інтересів виборців, ніж раціональною волею народу, яку можна представити. По-друге, рівень політичної участі у країнах з розвинутою демократією (де виборча явка часто не перевищує 50–60%) викликає сумніви у реальному представницькому характері обраної влади. Крім того, на практиці вплив громадян на своїх представників досить ускладнений, що дозволяє представницьким органам від виборів до виборів працювати у режимі достатньої автономії. Таким чином, представництво у сучасній демократії стає скоріше механізмом заснування найвищого органу державної влади, для легітимації якого важлива участь великої кількості громадян, ніж ефективним способом втілення волі народу [6, с. 162]. Також варто звернути увагу, що у багатьох країнах, які перебувають на шляху демократизації, реалізація громадянами свого виборчого права досі ускладнена, оскільки електоральні процедури не є чесними та змагальними.

Недостатність механізмів політичної участі громадян у електоральному процесі та поза ним призводить до певної „елітизації” політики. Виконання громадянами своїх демократичних обов’язків стає дедалі неістотнішим порівняно із впливом професійних політиків [4, с. 104]. З іншого боку, у цьому процесі можна віднайти і об’єктивні передумови – відсутність у громадян достатніх знань, раціональності та часових ресурсів для активної участі у політичному житті. Так, автор нещодавно опублікованої праці „Міф про раціонального виборця: Чому демократії обирають погану політику” [12] Б. Каплан наводить дані опитувань, згідно з якими більшість громадян у США не в змозі назвати жодну з гілок влади, дати визначення термінам „ліберальний” чи „консервативний”, назвати конгресменів свого штату і т. п. За таких умов неабиякий вплив на прийняття рішень виборцями мають комунікативні технології. Витонченість технік переконання, одержимість PR-технологіями, інші хитрощі „комунікації” прищеплюють виборцям схильність неточно бачити ситуацію та змушують їх оцінювати політиків за емоційними враженням, а не за підсумками діяльності [9, с. 418–419]. Деяко викривлене розуміння політики більшістю виборців сприяє розвитку популістських ознак демократії – підтримку отримують політики, що декларують неефективні але популярні рішення складних соціально-економічних проблем.

Варто звернути увагу й на об’єктивно ускладнений процес прийняття рішень, властивий сучасним демократіям. Нерідко послідовне дотримання демократичних процедур виглядає для звичайних громадян „знуцанням над здоровим глуздом”, довготривалі обговорення – „говорильнею”, що затягує розв’язання нагальних проблем [8, с. 38]. Оперативність та ефективність демократичного процесу може знижуватися і внаслідок значної „емансипації” громадянського суспільства. Розвиненість його інститутів, безумовно, є позитивним фактором, оскільки сприяє самоорганізації громадян, об’єднанню їх зусиль для захисту власних прав, свобод та інтересів. Але, з іншого боку, інститути громадянського суспільства можуть стати і „невичерпним джерелом вимог” до держави, що спричиняє певну „некерованість демократії”, необхідність тривалого пошуку складних і заплутаних компромісів при прийнятті рішень [2, с. 117; 10, с. 287]. Внаслідок складності та тривалості демократичних процедур у громадян може формуватися хибне відчуття неефективності демократичного способу розв’язання соціально-економічних проблем, прагнення „простих” рішень та „сильної руки”, що є серйозним викликом для демократичного режиму.

Актуальною проблемою, особливо для країн, в яких триває демократичний транзит, є набуття демократією „імітаційного” характеру. З одного боку, це може відбуватися внаслідок акцентування уваги лише на окремих складових сучасної демократії. Зокрема, впровадження ліберально-представницької демократії може супроводжуватися непропорційно більшим ухилом до лібералізації, ніж до забезпечення

участі громадян у прийнятті політичних рішень (і приклад України це підтверджує). У результаті має місце певна підміна демократичних цінностей цінностями ліберальними, тенденція до збільшення наголосу на індивідуалізмі та недоцільності регулювання соціально-економічної нерівності. У свою чергу, соціально-економічна нерівність не тільки загрожує єдності суспільства, але й призводить до збільшення політичної нерівності [1, с. 54]. З іншого боку, імітація демократії може відбуватися і внаслідок свідомої чи несвідомої підміни демократичних інститутів та процедур політичною елітою. У такому випадку виникає небезпека становлення „дефектної” демократії, наприклад „демократії виключення” (у разі обмеження виборчого права), „анклавної демократії” (у разі виведення певних політичних сфер з-під впливу демократичних процедур), „неліберальної демократії” (при порушенні принципів правової держави на користь неформальних політичних інститутів і практик) [7].

Ряд дослідників, аналізуючи проблеми, пов’язані з демократичним процесом, звертають увагу на внутрішні парадокси, властиві самій природі цього феномену. Зокрема, Л. Даймонд виокремлює три таких парадокси: „суперечність між згодою та ефективністю” (щоб бути стабільною та успішною демократія повинна мати підтримку суспільства, проте така підтримка в свою чергу залежить від ефективності демократії); „суперечність між представничістю та керованістю” (керованість вимагає достатньої концентрації та автономії влади, що загалом суперечить потребі в підзвітності влади, контролі та нагляді народу та його представників за її діяльністю); „суперечність між конфліктом і консенсусом” (для розвитку демократії необхідними є політична конкуренція та конфлікт, хоча у разі інтенсифікації ці явища можуть підірвати її стабільність) [5, с. 92–102].

На думку інших дослідників (Р. Волгейм, Е. Даунс), парадоксом демократії є суперечності, викликані недосконалістю механізму балансування інтересів більшості та меншості. Громадяни, що в результаті голосування становлять меншість, змушені дотримуватися прийнятого рішення, хоча мають протилежні переконання. Усвідомлення можливості опинитися у такій ситуації формує у громадян думку про невідповідність участі у широкомасштабних виборах, хоча, з іншого боку, неучасть у виборах також призводить до небажаного результату [3, с. 152–153].

Хоча сучасна демократія не є досконалою, а її розвиток супроводжується ризиками та невизначеностями, було б неправильно говорити про актуальність інших способів організації та здійснення влади. Натомість, доцільним є пошук шляхів розв’язання основних проблем, властивих демократичному процесу, та підкреслення важливих переваг демократії. Політична теорія та практика пропонує різні підходи до цього завдання.

Один із них, який умовно можна назвати „реалістичним”, не передбачає активного втручання у демократичний процес для розв’язання існуючих проблем, оскільки вважає їх природними і такими, що не ставлять під сумнів основні демократичні принципи. Яскраво характеризує такий підхід

твердження Н. Боббіо про те, що проблеми сучасної демократії є скоріше її „невиконаними обіцянками”, одні – з самого початку були нереальними ілюзіями, інші – нездійсненими надіями, ще інші зустріли на своєму шляху непереборні завади. Такі „невиконані обіцянки” можуть зробити режим менш демократичним, але не означають втрати „мінімальної” демократії [2, с. 117-118]. Так само, на думку дослідників, не варто намагатися боротися з внутрішньою дисгармонією, парадоксами демократії, оскільки вони є її неминучими атрибутами [3, с. 153-154]. Для цього підходу характерним є зосередження на просуванні основних переваг демократичного розвитку.

Інший підхід є більш „ідеалістичним”, спрямованим на максимально можливе наближення до демократичного ідеалу шляхом зменшення ролі представницької системи. Зокрема, на думку Д. Дзолло, демократія майбутнього („посткласична демократія”) повинна передбачати новий перерозподіл влади, враховуючи функціональний занепад законодавчих зібрань і встановлення „комунікативної” демократії, що буде введена з-під впливу влади рекламної парадигми [6, с. 317]. До цього підходу також можна віднести і „радикальні” концепції демократії учасницького типу, що засновані на ідеї „щоденного плебісциту”: деліберативну демократію (Ю. Габермас, Е. Гутман, Дж. Фішкін та ін.) та демократію участі або так звану „сильну” демократію (Б. Барбер, К. Пейтмен, Н. Пулантазас та ін.).

Також можна виокремити „реалістично-ідеалістичний” підхід, у рамках якого передбачається, що ліберально-представницька демократія, не втрачаючи свої основні атрибути, набиратиме „постмодерних” рис – надаватиме громадянам більш „привабливий пакет пропозицій” політичної участі [11, с. 212-213]. Тобто йдеться про поступове та збалансоване впровадження елементів концепцій демократії учасницького типу.

Висновки. У другій половині ХХ ст. відбулась універсалізація демократичної ідеї та поширення її у світовому масштабі. Водночас це стало не „кінцем історії”, а скоріше новим етапом розвитку феномену демократії. Ряд серйозних проблем, що виникають в процесі становлення молодих демократій, як і проблеми, властиві демократіям із тривалим досвідом, свідчать, що цей феномен потребує подальшого осмислення.

Проблеми, що постають перед сучасною демократією, мають різний характер. З одного боку, йдеться про засадничі (внутрішні) недосконалості та парадоксальність природи демократії. З іншого – маємо ряд проблем, пов’язаних з розбіжностями між практикою впровадження і функціонування демократії та уявленнями про її позитивний ідеал. Ці проблеми можуть виникати як у зв’язку з політичною поведінкою звичайних громадян, так і через недосконалість дій політичної еліти.

Варто звернути увагу, що підходи до розв’язання зазначених проблем не можуть бути однаковими. Якщо для країн, що здійснюють демократичний транзит, часто йдеться про необхідність коректного впровадження хоча б „мінімальних” електоральних процедур, то країни з тривалим демократичним досвідом прагнуть подальшого удосконалення

політичної системи з метою формування більш широкого переліку механізмів політичної участі.

Демократизація політичної системи в Україні також потребує вирішення широкого кола проблемних питань. Суттєвою є необхідність удосконалення виборчого процесу, усвідомлення політичною елітою та населенням переваг демократичних процедур і практик, незважаючи на певні внутрішні суперечності демократії.

На нашу думку, політична модернізація в Україні повинна відбуватися в рамках „реалістично-ідеалістичного” підходу. Йдеться про подолання основних недоліків вітчизняної представницької системи при одночасному впровадженні нових форм політичної участі поза електоральними процедурами. Такий підхід дозволить Україні не лише удосконалювати „мінімальні” атрибути демократії, але й рухатися паралельно з більш розвиненими країнами у напрямку ідеалу учасницької демократії. Тому актуальним є ґрунтовне вивчення та аналіз міжнародного досвіду функціонування громадських дорадчих органів, форумів, дебатів, механізмів консультацій, інших форм безпосереднього впливу на політичні рішення, визначення ефективних способів підвищення політичної культури та активності громадян.

Література:

1. **Арбластер Е.** Ключові ідеї демократії / Е. Арбластер // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 41-78.
2. **Боббіо Н.** Майбутнє демократії / Н. Боббіо // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 105-119.
3. **Ґутман Е.** Типи і парадокси демократії / Е. Ґутман // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 143-154.
4. **Ґюффе О.** Демократія в епоху глобалізації / О. Ґюффе ; переклад з нім. Л. А. Ситніченко, О. Ж. Лозінська ; наук. ред. Л. А. Ситніченко. – К. : ППС-2002, 2007. – 436 с. – („Сучасна гуманітарна бібліотека”).
5. **Даймонд Л.** Три парадокси демократії / Л. Даймонд // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 92-104.
6. **Дзоло Д.** Демократия и сложность: реалистический подход / Д. Дзоло ; пер. с англ. А. А. Калинина, Н. В. Эдельмана, М. А. Юсима ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с. – (Политическая теория).
7. **Меркель В.** Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. ; Т. 1 : Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц ; науч. ред. В. Гельман ; пер.

с нем. – Спб. ; М. ; Берлин : Европейский университет в Санкт-Петербурге ; Летний сад. – С. 246-289.

8. Основи демократії : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.

9. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії / Ж.-Ф. Ревель ; перекл. з фр. З. Борисюк та О Хоми ; заг. ред. О. Хоми. – К. : Вид-во „Часопис „Критика”, 2004. – 592 с.

10. Шмиттер Ф. К. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. К. Шмиттер // Политология : хрестоматия / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – С. 273-292.

11. Шміттер Ф. К. Більш ліберальна, доліберальна чи постліберальна? / Ф. К. Шміттер // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 207-214.

12. Caplan B. The myth of the rational voter: Why democracies choose bad policies. – Princeton: Princeton University Press. – 2007. – 280 p.

13. O'Donnell G. The perpetual crises of democracy / G. O'Donnell // Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 8. – № 1. – P. 5-11.